

Geschiedenis van de 'oude' N18

1. Jean Baptiste Paul Bouquié, of hoe een Belg aartsvader van de Eibergse textiel werd *Bennie te Vaarwerk*

Over enkele jaren zal Eibergen bevrijd zijn van het doorgaande verkeer. Als in 2018 de nieuwe N18 in gebruik wordt genomen, markeert dat het einde van de huidige weg die het dorp nu doorsnijdt. Deze dan oude N18 of Twenteroute heeft nog niet eens zo'n heel oude geschiedenis, want hij begon pas in 1837, in wat nu de 'IJzeren Eeuw' wordt genoemd, met de bouw van een nieuwe brug over de Berkel bij Eibergen, op de plek waar tot dan toe een vonder lag. Met die brug kreeg het dorp Eibergen voor het eerst in zijn geschiedenis een vaste oeververbinding voor het vrachtverkeer met het noordelijk deel van de gemeente. De aanleiding was de vestiging van een textielfabriek op de noordelijke oever, in de buurschap Mallem, in 1834. De bouwer en eigenaar van die fabriek, Jean Baptiste Paul Bouquié, was een van de drijvende krachten achter de bruggenbouw en de aanleg van de wegverbinding Enschede-Haaksbergen-Eibergen-Groenlo, die pas gestalte kreeg in de jaren '50 van de negentiende eeuw. De weg zou uitgroeien tot de belangrijkste noord-zuidverbinding in de Achterhoek.

De oude (rechts) en nieuwe Berkel bij Eibergen, december 2014. Op de voorgrond een op basis van negentiende eeuwse tekeningen gereconstrueerd vonder. Op de achtergrond de 'Nieuwe Brug' in de huidige N18 (Twenteroute), waarvan de eerste voorganger in 1837 gebouwd werd. De foto is genomen vanaf een perceel dat in 1834 'den Pol' werd genoemd. Het huis met de rode pannen (links op de achtergrond) heet nu 'den Pol', maar historisch gezien is dat niet juist. De naam 'Harbersweide' was juist geweest. (foto: auteur)

De afscheiding van België zette de industrialisatie in Oost-Nederland in gang.

Als in 1830 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden uiteenvalt, verleggen enkele Belgische textielabrikanten hun activiteiten naar het noorden. Hun komst markeert uiteindelijk de doorbraak van de moderne textielindustrie in Oost-Nederland. Meer dan een eeuw was de textiel dominant in het industriële landschap van Twente en het noordoostelijk deel van de Achterhoek. In die regio's waren voldoende goedkope arbeidskrachten beschikbaar. Bovendien waren de tot dan toe meestal in de vorm van huisnijverheid werkzame wevers ook bekend met de techniek. Aan de andere kant stonden de Belgische industriëlen en textielabrikanten die door de afscheiding hun toegang tot de Indische markt verloren zagen gaan, en hun activiteiten voortzetten in 'Oud'-Nederland. De zuidelijke textielindustrie kreeg sterke ondersteuning van de door koning Willem I in 1824 opgerichte Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM). De koning was ook grootaandeelhouder en bemoeide zich tot zijn aftreden in 1840 intensief met de NHM. Die nauwe band maakte de Belgische textielabrikanten niet zelden Oranjegezind. Na de afscheiding van België ging de Indische markt geleidelijk aan dicht voor fabrikanten uit de nieuwe natie. Belastingheffing op in Indië (Java) geïmporteerde buitenlandse producten enerzijds en (geheime) lijnwaadcontracten van de NHM met Nederlandse fabrikanten anderzijds, stimuleerden de opkomst van de grootschalige textielindustrie in het land. Het betekende tevens de redding van de Handelsmaatschappij, want die dreigde door de splitsing van het Verenigd Koninkrijk bijna ten onder te gaan, omdat zij tot dan toe nagenoeg geheel op het zuiden gericht was geweest. De Handelsmaatschappij wist zijn bestaan te redden door de invoering van het Cultuurstelsel. De NHM exporteerde 'katoentjes' naar Nederlands-Indië en ging fungeren als katalysator van de Twentse (en Achterhoekse) textielindustrie, omdat een van de doelen ook was zoveel mogelijk plaatsen en regio's tot ontwikkeling te brengen. Daarom werd de NHM een belangrijke investeerder in de Twentse textielindustrie. Het leidde ertoe dat de NHM een agentschap in Nijverdal (1835-1883) en al eerder, in 1833, een weefschool in Goor opende. Één van die Belgen kwam via de NHM in Eibergen terecht: Jean Baptiste Paul Bouquié.

Wie was Jean Baptist(e) Paul Bouquié?

Jean Baptiste Paul Bouquié was al 56 jaar toen hij zich in juli 1834 vanuit Den Haag in Eibergen vestigde. Volgens het Eibergse bevolkingsregister was hij op 20 augustus 1778 in Brussel geboren. Zijn ouders waren Jean Baptiste Bouquié en Jane Rops. Hij was bij zijn komst naar Eibergen al zes jaar weduwnaar van Anne Barbe Taymans¹, die op 6 april 1829 op 40-jarige leeftijd in Den Haag was overleden, 'nalatende vier onmondige kinderen'. Eigenlijk weten we nog niet veel van hem. Hij was vóór zijn komst naar Eibergen ambtenaar bij het ministerie van koloniën, en daarvoor was hij jarenlang katoenfabrikant in België.² Maar hij, of zijn oudste zoon,³ was waarschijnlijk ook een belangrijke informant van de koning over de politieke ontwikkelingen in België, zo vlak na de afscheiding. Willem I had 'zijn' Verenigd Koninkrijk nog niet opgegeven. Dat gebeurde formeel pas bij het Tractaat van Londen van 19 april 1839. J.B. Bouquié schreef in 1833 in opdracht van de koning een rapport over de

¹ Spelling volgens overlijdensbericht in het *Dagblad van 's Gravenhage* van 13 april 1829: Anne Barbe Taymans'. Haar naam wordt verschillend gespeld, w.o. Caijmans.

² Hans de Beukelaer, *Nijver in het groen. Twee eeuwen industriële ontwikkeling in Achterhoek en Liemers* (Doetinchem 1990), blz. 63.

³ Vader en zoon hadden de twee eerste voor- of doopnamen gemeen: Jean Baptiste(e).

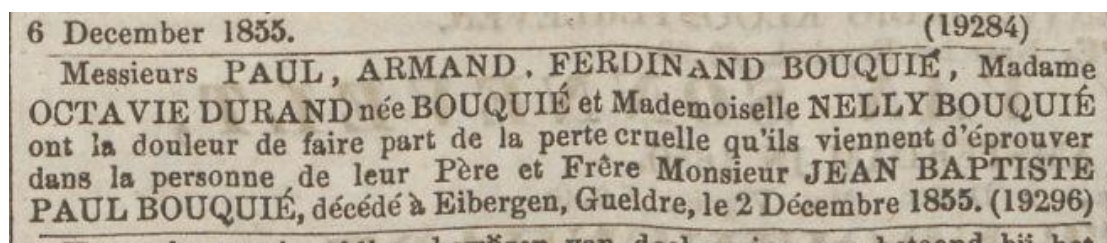
stand van zaken met betrekking tot de Oranje-aanhang in Brussel.⁴ Hij kon natuurlijk alleen maar rapporteur zijn als zijn orangistische gezindheid buiten twijfel stond en hij bovendien de koning (goed) kende. Belangrijk was ook dat de Bouquié's geboren Brusselaren waren, de Franse taal spraken en in die taal schreven. Onze J.B.P. Bouquié kwam in 1834 naar Eibergen, toen nog een echte achterhoek. Dat hij (familie-)contacten met Brussel onderhield, blijkt ook wel uit de aantekeningen in het Eibergse bevolkingsregister.

In het dorp Eibergen betrok een kamer bij het echtpaar Derk van Eps Reerink en Johanna Arnolda Smits op de hoek van de huidige Grotestraat en de Haaksbergseweg. De afstand tot zijn fabriek was dus maar enkele honderden meters. Het moet een grote overgang zijn geweest van Den Haag naar Eibergen. Een jaar later verhuisde hij naar het huis nr. 6 in Eibergen. Dat was het huis van de in januari 1835 overleden burgemeester Van Heeckeren, wat natuurlijk wel iets zegt over zijn vermogen en zijn ambities. Volgens F.J. de Leeuw heeft Bouquié zich in 1835 kandidaat gesteld voor het Eibergse burgemeesterschap, maar moest het afleggen tegen de ex-militair C.H. Koentz.⁵ Een rooms-katholieke burgemeester was toen nog ondenkbaar, temeer daar de katholieken er in het protestantse noorden maar al te vaak verdacht werden van onvaderlands gedrag in de zaak van het zojuist afgescheiden, katholieke, Zuiden. In het voormalige burgemeestershuis trokken twee van zijn kinderen er bij in:

1. Jean Baptiste Gustave Armand Bouquié, geb. Brussel 7-11-1810. Hij vertrok in november 1840 naar Frankrijk. In 1866 trouwde hij in St.-Petersburg met N. de Victoroff.⁶
2. Jean Lucien Ferdinand Bouquié, geb. Brussel 2-1-1821. Hij vertrok in oktober 1840 naar Brussel.

Bouquié had vier kinderen. Behalve de twee al genoemden, waren dat:

3. Dochter Octavie Bouquié was ten tijde van de vestiging van haar vader in Eibergen vermoedelijk al gehuwd met ene Durand. Haar naam wordt vermeld in het overlijdensbericht van haar vader in het *Handelsblad*. Drie van haar kinderen worden tussen 1840 en 1850 in het Eibergse bevolkingsregister vermeld. Van één kind worden nadere gegevens vermeld, nl. Paul Durand, die in Frankfurt am Main in 1835 was geboren. Deze kleinzoon, mogelijk genoemd naar grootvader Paul Bouquié, vestigde zich in juni 1846 vanuit Parijs in Eibergen om in 1849 naar Brussel te vertrekken. Was het de bedoeling dat hij het door zijn grootvader opgerichte bedrijf voort zou zetten?
4. Ferdinand Bouquié, die wordt vermeld in het overlijdensbericht van zijn vader.

Overlijdensbericht J.B.P. Bouquié in het Handelsblad van 6-12-1855 (Delpher)

⁴ Els Witte, *Het verloren koninkrijk. Het harde verzet van de Belgische orangisten tegen de revolutie 1828-1850* (Antwerpen 2014), blz. 402 en 423.

⁵ F.J. de Leeuw, 'De familie Bouquié in de kijkdoo's', in: *Old Ni-js, Kroniek van Eibergen enz.*, nr. 2 (1986), blz. 22.

⁶ ECAL, *Archief gemeentebestuur Eibergen 1811-1929*, inv.nr. 1597. Huwelijksbijlagen. Zie hierover: F.J. de Leeuw, a.w., blz. 24-27.

De twee in het Eibergse bevolkingsregister genoemde zonen van Bouquié' vertrokken in 1840. Mogelijk heeft dat te maken met de verhuizing van de vader in november van dat jaar naar Mallem, waar hij ging wonen bij de fabriek. Zij zullen niet de ambities hebben gehad om de Mallemse fabriek over te nemen en voort te zetten.

Tenslotte wordt in het bevolkingsregister ene Petronille ('Nelly') Caroline Bouquié vermeld, waarschijnlijk een zus, geb. Brussel 10-6-1783 en in november 1835 naar Eibergen gekomen. Volgens het bevolkingsregister was zij ongehuwd en in het bovengenoemde overlijdensbericht aangeduid als 'mademoiselle', (me)juffrouw. In de kolom beroep of middelen van bestaan wordt 'rentenierster' vermeld. Op 4 januari 1855 liet zij zich uit het bevolkingsregister van Eibergen uitschrijven, vanwege verhuizing naar Brussel. In het bevolkingsregister liet Bouquié in 1840 aantekenen dat hij aangemerkt wenste te worden als Nederlander.⁷

Of Bouquié plannen had om lang in Eibergen te blijven, mag betwijfeld worden. In het *Algemeen Handelsblad*⁸ van 31 juli 1838 is een (vertaalde) brief van J.B.P. Bouquié afgedrukt die handelt over *'de spinnerij van vlas en hennep door middel van werktuigen'*. Bouquié moet zich door een gelijksoortig initiatief daartoe van ene Cohen uit Baarn uitgedaagd gevoeld hebben. Hij schrijft: *'Ondertusschen daar ik in mijne betrekking van katoenfabrikant steeds uitziende naar middelen om het geld onzer nijverheid uit te breiden, de eerste geweest ben, die werkzaam geweest is, om aan Nederland het genot te verschaffen van de vruchten dezer nieuwe wetenschappelijke vordering, toegepast op de bewerking der voortbrengselen van eigen bodem, ben ik op dit oogenblik aan mij zelve verschuldigd meer openlijk van te doen blijken, opdat niet aan anderen de eer en het voordeel van mijnen arbeid ten deele vallen'*. Tijdens een reis naar Engeland had hij *'het ontwerp van de oprigting eener machinale vlas- en hennepspinnerij gevormd'*, en dat aan enkele belangrijke Amsterdammers voorgelegd. Ook was hij bezig met een octrooi *'voor een nieuw stelsel van daartoe betrekking hebbende werktuigen'* en maakte melding van ondersteuning van zijn plannen door *'Z.M., onze geëerbiedigde Koning'*. De koning, en, door diens invloed, ook de ministers, waren volgens de briefschrijver bereid in te schrijven op enige aandelen *'voor rekening van het Fonds tot aanmoediging der Nationale Nijverheid'*. Aldus gestimuleerd was hij verder gegaan met de ontwikkeling van zijn idee en had het ontwerp *'gedeponeerd'* bij het stadsbestuur van Amersfoort, *'als zijnde die stad door mij uitnemend geschikt geacht [wordt] tot vestiging van den zetel dezer fabriek'*. Mogelijk heeft Cohen inzage gekregen in die plannen (wat niet verboden was), maar hij was er ook mee aan de haal gegaan, reden voor Bouquié om de publiciteit te zoeken. De Eibergse textielabrikant meldt dat hij al eerder in de gelegenheid was geweest om zijn eigen plannen door te zetten, maar dat was eerst niet gelukt omdat er veel kapitaal nodig was, en later, omdat *'men de fabriek op eene daartoe in mijne oogen niet geschikte plaats wenschte op te rigten'*. *'Het is daarom dat de door mij op te rigten fabriek te Amersfoort zal gevestigd worden en dat dit maatschappelijk kapitaal niet*

⁷ ECAL, *Gemeentearchief Eibergen*, Bevolkingsregister: 'Heeft bij missive van 4 mei 1840, index n. 109, de verklaring gedaan en verlangd als Nederlander te worden aangemerkt'. Die verklaring werd vereist door het Besluit van 24 augustus 1839, gepubliceerd in het *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, 1839, no. 39, art. 2. Dit besluit was een uitwerking van artikel 17 van het op 19 april 1839 gesloten Tractaat met België. Het gaf aan in Nederland woonachtige (voormalige) Belgen, die geen ambtelijke betrekking hadden, de mogelijkheid 'bij voortdurende de hoedanigheid van Nederlander' te behouden, 'mits binnen zes maanden na dagteekening van het tegenwoordige besluit, hunne verklaring deswege afleggende, voor het gemeentebestuur hunner woonplaats'. De verklaring moest tegelijk met de inschrijving in het bevolkingsregister daarin worden vermeld.

⁸ Via Delpher, *Algemeen Handelsblad*, d.d. 31-7-1838.

minder dan een milioen twee maal honderdduizend guldens zal bedragen en alzoo het middel zal aanbieden om, nevens de werktuigelijke spinnerij, ook eene werktuigelijke weverij daar te stellen, waardoor eensdeels de volle winstgevende werking der fabriek beter verzekerd is dan bij eene enkele spinnerij, en anderdeels linnens zullen vervaardigd worden, niet alleen voor het binnenlandsch gebruik, maar ook voor den uitvoer naar de Nederlandsche koloniën en andere tropische geschikt, hetgeen de door mij beoogde fabriek in het naauwste verband met den handel zal brengen’. Hij bracht nogmaals dank aan ‘*de goedheid van onzen geliefden Koning*’, van wie hij veel verwachtte en deelde de lezers (en Cohen) mee dat hij al over een vierde gedeelte van het benodigde kapitaal kon beschikken. Hij hoopte, doordat ‘*niet alleen mijne antecedenten genoegzaam bekend zijn*’, dat ook de rest van het investeringsbedrag beschikbaar zou worden gesteld. Voor zover mij bekend is er van deze Amersfoortse plannen niets terecht gekomen en bleef Bouquié in Eibergen. Daar stond zijn naam inmiddels op een voorlopige lijst van fabrikanten bij wie door de minister van Koloniën benoemde agenten ‘lijnwaden⁹ en manufacturen’ ingekocht moesten worden.¹⁰ Die agenten moesten in overleg treden met de directie van de NHM, die bepaalde ‘de aard ende soorten dezer fabrykaten, de hoeveelheid door ieder te leveren en de voor dezelve te besteden prijzen’. De voorlopige lijst werd opgesteld in 1837. Bouquié was één van de zeven Gelderse leveranciers. In Gelselaar wordt fabrikant G. Fabius genoemd. Uit 1843 dateert een opgave van bestellingen door de NHM bij verschillende leveranciers. Er zijn er dan veel meer. Dan worden in onze regio genoemd:

Leverancier	Plaats	Aantallen	Prijs	Product
A. Weddelink Huender	Neede	350	Fl. 1185,--	calicots
JR en AJ ten Hoopen	Neede	200	Fl. 1365,--	idem
J.C. ten Cate	Neede	150	Fl. 790,--	idem
F. Planten	Neede	200	Fl. 573,--	idem
Ter Meulen Elbrink	Borculo	350	Fl. 790,--	idem
B. van Lochem	Eibergen	500	Fl. 1940,--	idem
JBP Bouquié	Eibergen	700	Fl. 2730,--	idem

Bron: N.W. Posthumus, ‘De lijnwaadcontracten der Nederlandsche Handelsmaatschappij (1835-1854)’, in: *Economisch-historisch Jaarboek*, vol. 2 (Den Haag 1915), blz. 150

Bouquié was dus een belangrijke leverancier in onze contreien. In de lijst uit 1837 staat bij zijn naam als enige een sterretje, wat betekende dat hij ‘bijzondere opmerking’ verdiende. Wat dat betekende is me echter niet duidelijk geworden.

J.B.P. Bouquié overleed op zondag 2 december 1855, 11.30 uur, in de ‘Roomsche Catholieke kerk te Eibergen in het dorp’, zoals in het overlijdensregister werd aangetekend. In de marge wordt vermeld: ‘Gepensioneerd rijksambtenaar’. Het overlijden werd de volgende dag aangegeven door Lambert te Veldhuis, dienstknecht, en door Jan Willem te Biesebeek (op Vunderink), beiden te Mallem woonachtig, de laatste een buurman. In het r.-k. begraafboek meldde pastoor Visser onder 2 december 1855: ‘*J.B.P. Bouquié in de kerk overleden aan een beroerte, met de H.H. Olij verzien etc.*’. Zijn laatste rustplaats kreeg hij op het r.-k. kerkhof aan de Hoge Oever in Eibergen. De grafsteen ligt er nog steeds. Daarop de tekst: ‘J.B.P

⁹ Lijnwaad: linnen, soort textiel dat gemaakt wordt van vlas.

¹⁰ N.W. Posthumus, ‘De lijnwaadcontracten der Nederlandsche Handelsmaatschappij (1835-1854)’, in: *Economisch-historisch Jaarboek*, vol. 2 (Den Haag 1915), blz. 64.

Bouquié, Né à Bruxelles, le 20 août 1778. Mort à Eibergen, le 2 decembre 1855. Sa soeur et ses enfants affligés¹¹. B.I.P.’.

De fabriek van Bouquié anno 2013. Het gebouw trekt anno nu veel belangstelling en is zowel in- als uitwendig fotogeniek. Op het internet kan men veel foto's vinden die hier gemaakt zijn. Ook zijn er plannen te zien voor een nieuwe toekomst van dit aan de buitenzijde historische pand.

De vestiging en de locatie van de fabriek van Bouquié

In 1834 diende J.B.P. Bouquié bij de minister van Financiën een verzoek in tot oprichting van een calicotfabriek¹² in Eibergen. Het was een handweverij van calicots. Het moderne zat dus in de concentratie van de textielarbeiders in één gebouw. De stoom kwam pas met ten Cate. Gedeputeerde Staten van Gelderland, die om advies gevraagd moesten worden – de provincie was vaak niet veel meer dan een doorgeefluik tussen Rijk en gemeenten -, stemden daarmee in op 20 augustus 1834.¹³ Waarschijnlijk was Bouquié toen al een heel eind gevorderd met de bouw van zijn fabriek of misschien zelfs al klaar. Bouwtekeningen, bestekken of ander archiefmateriaal dat inzicht zou kunnen geven in de bouw, heb ik tot nu toe niet gevonden. Hier moet ik het dus doen met schaarse gegevens uit literatuur en archieven. De fabriek bestond uit 120 getouwen. Bouquié had voor de oprichting een lening gekregen van het Fonds voor de Nationale Nijverheid. Men had veel vertrouwen in Bouquié, die, voordat hij in Den Haag als ambtenaar bij het ministerie van koloniën werkzaam was, jarenlang katoenfabrikant in België was geweest. Hij vestigde zich in Eibergen vanwege de lage lonen. Bouquié werd gesteund door koning Willem I, die zich in een rapport van de NHM van 14 april 1834 positief over hem had uitgelaten.¹⁴ Hoe het ook zij, de Handelsmaatschappij had volgens een brief van de Gelderse hoofdingenieur van Waterstaat in 1835 een *'bijzonder belang'* bij de fabriek van Bouquié.¹⁵

Bouquié bouwde zijn fabriek ten noorden van de Berkel in de buurschap Mallem en ten westen van de toenmalige weg van Eibergen naar Neede en Haaksbergen op het perceel met

¹¹ 'Zijn treurende (bedroefde) zuster en kinderen'. Wat B.I.P. betekent, kan ik nog niet achterhalen. Had die 'B' een 'R' moeten zijn?

¹² Calicots: geweven katoenen stof.

¹³ Gelders Archief, blok 0039, *Gedeputeerde Staten 1814-1949*, inv.nr. 12016. Fabrieken Eibergen

¹⁴ De Beukelaer, *Nijver in het groen*, a.w., blz. 63-64. Ook het navolgende is hieraan ontleend.

¹⁵ Gelders Archief, blok 0039, *Gedeputeerde Staten 1814-1819*, inv.nr. 10270, Hoofdingenieur van Waterstaat Ferrand aan de gouverneur, 22-8-1835.

het kadastrale nummer 561 van Sectie A (Mallem). Op dit perceel, dat de oude veldnaam de 'Schephorst' draagt, en dat oorspronkelijk behoorde tot het erve Roosink in Mallem, bevindt zich nu ook de joodse begraafplaats. Eigenaar was de Provisorie van Eibergen, dat ook het erve Roosink bezat. In 1834 was de Provisorie, van oorsprong een burgerlijk armenfonds, nog verbonden aan de gemeente Eibergen, als rechtsopvolger van de stad Eibergen. Er was al wel een nauwe band met de Hervormde Diaconie en in latere jaren kwam het Provisoriefonds geheel in handen van de Hervormde gemeente. Over dit perceel liep de weg van Eibergen naar Neede en Haaksbergen. De Berkel was hier passeerbaar door een voorde (de 'oude' Hondevoort). Over de stuw bij de Mallemse Molen lag een vaste brug, maar bij hoog water in het daar brede Berkeldal kon die niet bereikt worden vanuit Eibergen. In het bos op de Schephorst, tussen fabriek en begraafplaats, is nu nog een dalvormige laagte aanwezig, waardoor de oude weg gelopen moet hebben. De percelen ten westen grenzend aan de Schephorst behoorden toe aan baron van Mulard te Camen ('heer' van Mallem). Het aan de Schephorst grenzende perceelnummer 636 was een singel hakhout. Het lag direct ten westen van de latere fabriek. De daarachter liggende bouwkamp, perceelnummer 637, waarvan Mulard eveneens eigenaar was, behoorde waarschijnlijk tot diens Mallemse pachtgoed Vunderink.

Uitsnede uit een tekening van de situatie tussen het oosteind van het dorp Eibergen en de Berkel, 1834. De tekening is gemaakt ten behoeve van een plan voor de vernieuwing van Hoge Vonder en de aanleg van een nieuwe dijk daar naartoe. Ook voorzag het plan in een doorlaatbrug in de nieuwe dijk ter hoogte van de samenvloeiing van Ramsbeek en Simmelinkgoot. Het noorden is rechts. Ter toelichting het volgende: C = voetpad naar Rekken, nu Hondevoort, G = het Hoge Vonder. D = Oude Hondevoort. Het verderop gelegen bruggetje is de Polbrug. 'Samuel' = nu Wapen van Eibergen; 'Reerink' = de chinees-indisch restaurant, voorheen ook ABN/AMRO en notariskantoor Ter Braak. Daartegenover staat het 'Brouwhuis', later Pension Ledeboer, en geboortehuis van Menno ter Braak. Het is in 1934 afgebroken, om plaats te maken voor een nieuwe kruising met de toen nieuw aangelegde burgemeester Wilhelmweg, de eerste 'rondweg' om Eibergen. Op het perceel met de naam 'de Hof', is anno 2014 garage Grooters gevestigd. Op het perceel met de naam 'Harbersweide' staan nu enkele villa's, w.o. de villa (met de onjuiste tenaamstelling) 'den Pol' en 'Ilthios'. Ook de verlengde Ramsbeek loopt er doorheen. De Simmelinkgoot verdween nagenoeg geheel bij de aanleg van de Wilhelmweg. (ECAL, 0024, Gemeentebestuur Eibergen 1811-1929, inv.nr. 2201)

De vestigingslocatie doet vermoeden dat het gemeentebestuur, toen nog net onder leiding van burgemeester Van Heeckeren, een hand heeft gehad in de komst van Bouquié naar Eibergen. Het was een opmerkelijke locatiekeuze, want een brug over de Berkel was er nog niet, terwijl de arbeiders waarschijnlijk vooral uit het dorp Eibergen kwamen. Zij konden de fabriek alleen bereiken via een oud voetvonder, dat eigendom was van en onderhouden moest worden door de mark van Mallem. Dit vonder bevond zich ongeveer op de plek van de latere brug en is op het kadastraal minuutplan van 1828 nog te zien. Bij hoog water was het nagenoeg onmogelijk de noordoever te bereiken, hetgeen volgens de overlevering de Berkelschippers dan tijdelijk enig werk opleverde. De vestiging op de noordoever betekende dat het gemeentebestuur naar de verbindingen moest kijken. Er kwam een plan om het bestaande vonder te vernieuwen en de weg ernaartoe te verhogen. De armlastige gemeente had niet heel veel mogelijkheden, zeker niet om een nieuwe brug te bouwen. Het vonder was eigendom van de mark van Mallem die het dus ook moest onderhouden. De kwestie van het 'Hoge Vonder' kwam ook in de vergadering van de Mark van Mallem van 16 maart 1835 aan de orde. Het nieuwbenoemde markenbestuur moest beloven:

*'6. ten opzichte der noodzakelijk te doene reparatien aan het hooge vonder door geërfdens is besloten aan de heeren J. Bisperink, J.G. de la Fontaine Verweij, H. Grijzen en G.J. Meijers op te dragen om met het plaatselijk bestuur van Eibergen in onderhandeling te treden wegens de overneming van het onderhoud van het gemelde vonder door de gemeente, welk vonder door een waarschijnlijk te maken brug over de Berkel zal komen te vervallen en dat daarvan dan uitslag en hunne gevoelens op den eerstkomenden markendag aan de geërfdens mede te deelen.'*¹⁶

Inderdaad kwam die brug er en werd de mark van een duur probleem verlost. Daarvoor was financiële steun nodig van de provincie en het Rijk. Daarom duurde het nog drie jaar (en veel plannen en wijzigingen verder) voordat de nieuwe vaste oeververbinding in gebruik genomen kon worden. Meer nog: de brug was het begin van de huidige en bijna 'oude' N18.

Kadastrale situatie 1828, vóór de komst van Bouquié: links: Sectie A, 5e blad, Mallem. Rechtsonder, links van de bijna haakse bocht van de Berkel, is het oude hoge vonder getekend. Rechtsboven erve Vunderink.

Onder: Sectie A, 4e blad, het perceel met het kadastrale nummer 561 ('laatste' van sectie A, 1e blad) is de locatie van de latere fabriek. Dit perceel behoorde toe aan de Provisorie van Eibergen die toen nog (gedeeltelijk) onder burgerlijk bestuur stond.

¹⁶ Gelders Archief, blok 0366, *Marken en maalschappen*, inv.nr. 466. Markenboek Mallem, 1635-1859, Notulen van de markendag van 16 maart 1835 bij Hofman in Mallem.

Aartsvader van het moderne Eibergen?

Bouquié mag om meer dan een reden de aartsvader van het moderne Eibergen genoemd worden. Hij stond aan het begin van de grootschalige industrie van Eibergen. Zijn fabriek, die modern was omdat hij de textielarbeiders uit huis haalde en concentreerde in één gebouw. Ouderwets was de fabriek, omdat het om een handweverij ging. Het zou nog vele jaren duren voordat zijn voorbeeld gevolgd werd. Reeds de Eibergse historieschrijver H.A. Huender gaf hem in zijn *Eibergen voorheen en thans* (1927) alle credits:

*'Iets verder zien we rechts een groot gebouw, nu behoorende bij de Drijfriemenfabriek van Gebr. Prakke, eens de fabriek van Bouquié, in 1834 opgericht. Zij was de eersteling der groot-industrie in Eibergen.'*¹⁷

Hij was niet alleen de grote gangmaker van de industrialisatie moderne stijl in Eibergen, maar ook een belangrijke kracht achter de bouw van de Nieuwe Brug over de Berkel in 1837 en (vooral) de totstandkoming van de grintweg Overijsselse grenzen-Eibergen-Groenlo, die later deel ging uitmaken van de 'Twenteroute', de huidige N18. De Nieuwe Brug mag zeker beschouwd worden als het begin van de latere N18. In de twintigste zou die weg uitgroeien tot de belangrijkste noord-zuidverbinding in de Achterhoek. H.A. Huender¹⁸ schreef dat de weg Groenlo-Eibergen-Haaksbergse grens,

'thans [1928] als een van de belangrijkste interlocale wegen zal worden beschouwd, om van rijks- en provinciale subsidie te profiteren. Het groote autoverkeer van Twenthe naar het Zuiden gaat uitsluitend over dezen weg, omdat de Berkelbrug te Eibergen gepasseerd moet worden'.

Hoewel hij in lokale historische publicaties vaak genoemd wordt, is hij door enkele van die schrijvende Eibergenaren, Hendrik Odink voorop, nooit omarmd. Bouquié had in ieder geval twee 'nadelen': hij schreef in het Frans en hij was rooms-katholiek, waardoor hij geen deel uitgemaakt heeft van de door de Hervormden gedomineerde Eibergse elite. Tekenend voor zijn betrekkelijke lokale isolement was ook, dat hij in 1840 in Mallem bij zijn fabriek ging wonen. Hendrik Odink¹⁹ relativeerde de betekenis van Bouquié:

'Toen de Belg Bouquié in 1834 in Mallum zijn katoenweverij had gebouwd was de industrie al enige jaren op gang. Er worden toch genoemd de Spinnerijen van Van Lochem, Felderhoff en Bierman. 'Deze spinnerijen', aldus de burgervader in 1827, 'hebben bij voortduring veel te doen, maar', voegt hij er aan toe, 'ofschoon daardoor aan sommige minvermogenden werk verschaft wordt is het bedenkelijk of het aanwezig zijn dezer fabrieken niet schadelijker voor de zeden en de beschaving is dan de penueele [geldelijke] voordelen'.

¹⁷ H.A. Huender, *Eibergen voorheen en thans* (Lochem 1927), blz. 15.

¹⁸ Huender, *Eibergen voorheen en thans*, blz. 52.

¹⁹ Hendrik Odink, 'Een oud-burgervader' [burgemeester Van Heeckeren], in: Idem, *Land en Volk van de Achterhoek* (1971), blz. 270-271.

Daar is veel op af te dingen, zoals ik verderop nog zal aantonen. De al vaak aangehaalde H.A. Huender, die zelf deel uit maakte van de Eibergse elite, wist nog meer over de geschiedenis van deze fabriek te melden:²⁰

'In 1834 werd te Eibergen over de Berkel een weverij opgericht door den heer I.B.P. Bouquié, een uitgeweken Belg. Het was eene snelweverij waar in den besten tijd 150 wevers werk vonden en die de menschen in de gelegenheid stelde eenige bijverdienste te maken. Naar men zegt, was schipper Pelle aangesteld om de menschen over te zetten, toen er nog geen brug bestond.

In 1855 overleed de heer Bouquié en werd de fabriek verkocht. Eenige jongelui overlegden wat inzetgeld te willen verdienen en zetten het gebouw in, doch bleven er aan hangen. Geen van allen beschikte over meer dan wat zakgeld, zoodat de oudelui genoodzaakt waren bij te springen.

Intusschen werden er van tijd tot tijd partijtjes en bals gehouden, als er weer eens een troepje blaaspoepen in het dorp kwam.

Opnieuw geveild, kwam de in handen van den heer Gelderman te Oldenzaal, die er zijn zoon Herman in zette. Deze kwam echter te overlijden en toen bleef het gebouw ledig staan tot in 1881 de firma Huender en Jongsma er een Cementsteenfabriek in vestigde, die bij de opening van de spoorlijn naar een terrein bij het station werd verplaatst, terwijl het gebouw toen door de Ned. fabriek van Leder en Drijfriemen, v./h. Gebr. Prakke in gebruik werd genomen. Bij den verkoop van de weverij zijn waarschijnlijk een massa snelweefstoelen in handen gekomen van huiswevers en hoorde men later tot laat in den avond het geklikklak der spoelen door het geheele dorp.'

Hendrik Odink, die bezorger was van het postuum uitgegeven werk van H.A. Huender, relativeerde de betekenis van Bouquié in voor zijn doen zelden gebruikte voetnoten: *'Al vóór Bouquié was er sprake van 'fabrieks-textielnijverheid' in Eibergen. In 1830 wordt genoemd 'Bierman's spinnerij of weverij'. Het gebouw 'stond midden in den Eibergschen enk, waar nu het huis staat van J.E. Prakke sr. De ouderen onder ons herinneren zich zeker nog, voor dat de villa van de heer J.E. Prakke jr. gebouwd werd, het complex van woningen daar ter plaatse. Hier was eenmaal de spinnerij van Felderhoff gevestigd, waarvan in 1833 al sprake was. We lezen in een stuk van 1840: "Johan Heinrich Felderhoff heeft een fabryk zijnde een katoenspinnerij". Na zijn overlijden werd in 1851 alles door de weduwe verkocht en wel voor een groot deel aan Blijdenstein & Co., fabrikanten te Enschede.'*

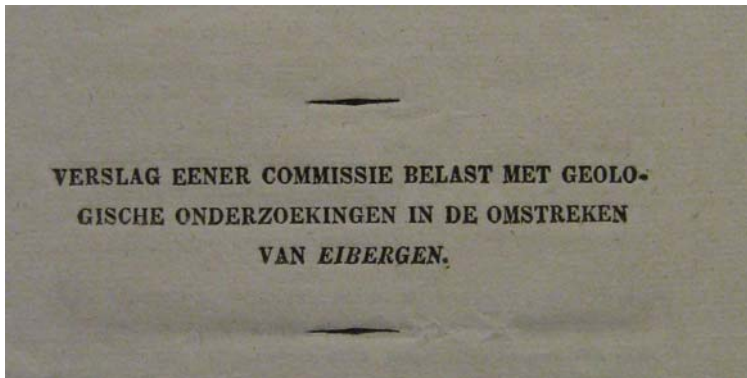
Wanneer er ooit nog een nieuwe straatnaam in Eibergen nodig is, dan verdient Bouquié die naam. Aan zijn betekenis voor Eibergen herinnert anno 2014 nog veel: (de buitenkant van) zijn fabriek ('de Gemavo', naar het laatste bedrijf dat erin gevestigd was), de Nieuwe Brug over de Berkel (vaak ook 'Berkelbrug' genoemd), de Haaksbergseweg vanaf de Grotestraat tot aan de Berkel, de Groenloseweg (huidige N18 vanaf de Viersprong tot Groenlo). Aan zijn bemoeienis met de aanleg van de Twenteroute kom ik in een latere bijdrage terug. Tenslotte is op de rooms-katholieke begraafplaats aan de Borculoseweg zijn grafsteen nog aanwezig. De fabriek is één van de oudste, zo niet dé oudste nog bestaande textiel fabriek in Oost-Gelderland. Hoewel de textiel niet nieuw was in Eibergen, gold dat wel de aard

²⁰ Huender, a.w., blz. 63.

(gecentraliseerd) en omvang van de productie. Vóór en na hem waren er talloze, vooral kleine, min of meer gecentraliseerde weverijen in het dorp en de omgeving.

Eibergse geologie en industrie

In het midden van de jaren '30 van de negentiende eeuw stond Eibergen volop in de belangstelling. Door zijn ligging op het Oost-Nederlands Plateau, werden talloze geologisch interessante ontdekkingen gedaan, die zelfs de belangstelling van koning Willem I wekten. In 1836 kreeg een commissie, bestaande uit de heren A. Brants, W.C.H. Staring, D. van Eps

Reerink en C.H. Koentz, van Gedeputeerde Staten van Gelderland de opdracht een geologisch onderzoek te doen in de (verre) omgeving van Eibergen. Daarvan en van het vermeende potentieel werd door W.C.H. Staring van de Wildenborg verslag gedaan in de *Algemeene Konst en Letterbode*

voor het jaar 1837. Het definitieve (en gedrukte) verslag werd in april 1838 bij Gedeputeerde Staten ingediend.²¹ Ik kom er in een ander artikel nog op terug. Ook de textiel- en leerindustrie zat deze jaren niet stil. Voor sommige initiatieven was een vergunning nodig van de minister van Financiën op grond van een wet uit 1822. De provincie trad daarbij op als intermediair. De bestuurlijke drukte was toen nog groter dan nu, want tussen de provincie en de gemeente zat ook een districtscommissaris, een soort 'Kreisdirektor'. In vergelijking met de fabriek van Bouquié ging het bij de andere aanvragers maar om kleine bedrijfjes. De textielbedrijven hadden met elkaar gemeen dat de weefstoelen handmatig bediend werden en dat er sprake was van concentratie daarvan. Dat laatste was het moderne element. In de provinciale dossiers²² wordt melding gemaakt van de volgende nieuwe industriële activiteiten:

<i>Datum</i>	<i>Aanvrager</i>	<i>Activiteit</i>
20-8-1834	Bouquié	'fabriek van callicots'
19-10-1837	J. Iverson, winkelier te Eibergen	'leerlooijerij in den zoogenaamden Simmelinkhof aldaar'
7-4-1837	G.J. ten Cate, 'fabriekant in mannifaturen' te Eibergen	Toestemming om een weverij op te richten in het 'schuurtje van Garrit Jan Tuinder achter diens woning' in Eibergen'. In die schuur is plaats voor 8 [weef]stoelen.
3-11-1837	B. van Lochem te Enschede	Toestemming tot oprichting te Eibergen van 'een fabriek van katoene stoffen'
17-8-1838	J.F. du Pré	Toestemming om 'in den tuin en achter de woning van de weduwe Buehk [?], onder daarbij gemaakte bepalingen, eene leerlooijerij op te rigten', onder

²¹ Gelders Archief, blok 0039, *Gedeputeerde Staten 1814-1949*, inv.nr. 12055. Mergelwinning te Eibergen.

²² Gelders Archief, blok 0039, *Gedeputeerde Staten 1814-1949*, inv.nr. 12016. Fabrieken Eibergen.

		voorbehoud van goedkeuring door GS, 'omdat de daarstelling dezer fabryk, wat het terrein aanbelangt, in tweestrijd zoude zijn met het reglement op de wegen'.
31-3-1839	Wilhelmus Cornelis van Hemert, winkelier te Rekken	Toestemming 'om eerlang eene fabriek van katoene stoffen of calicots weverij op te rigten in het van ouds bekende molenhuis, no. 245, staande en gelegen aan de rivier de Berkel, buurschap Rekken, gemeente Eibergen, alwaar vermoedelijk een getal van zes weefstoelen in werking zal kunnen gebragt worden.'

Van de jaren 1840-1850 zijn geen aanvragen in het provinciaal archief aanwezig. In 1852 kregen de broers Hermann en Wilhelm Terhalle, 'fabrykanten te Vreden' een vergunning voor de 'oprigting eener cichoreifabryk onder Eibergen', namelijk in de Holterhoek op een door hen van de mark van Eibergen aangekocht perceel aan de weg van Zwilbroek naar Groenlo. De 'cichoreifabryk of branderij' werd door een rosmolen aangedreven. In latere jaren volgden vooral veel steen- en pannenbakkerijen en enkele molens.

In zijn eerste *Jaarlijks verslag over den toestand der gemeente Eibergen over 1851*²³, stond burgemeester Koentz uitvoerig stil bij de industriële ontwikkeling van Eibergen. Zonder daarin namen te noemen, kunnen enkele fabrieken wel nader toegedeeld worden. Koentz was niet erg positief, vooral vreesde hij het zedelijk verval (maar dat was geen nieuw geluid, ook zijn voorganger liet het al horen). Omdat het 't eerste jaarverslag was, schetste hij de industriële ontwikkeling uitgebreid:

'(...) Zeer zeker is het dat weleer en voor jaren, toen het vervaardigen van katoenen stoffen hier minder of in het geheel niet in zwang was, onze wevers zich meer algemeen toelegden op het vervaardigen van linnen beddetiek en pellen. Dit inlands alhier te huis behorende fabrikaat (het mogt dan al eens niet zulke groote verdiensten aanbrengen), het was minstens niet verwoestend voor het aanleeren van andere nodige wetenschappen en bedrijven, voor het bijhouden van den akkerarbeid en voor het vrouwelijk geslacht zeer nuttige huisbezigheden. Toen zaaide men het vlas, men won het, men bewerkte het en des winters, wanneer den veldarbeid was afgelopen, of bij ledigen tijd, vond men den wever in zijn getouw en de jeugd en het meisje en den jongeling bleven bij hunne natuurlijke roeping, er toch minder welvaard was, voorzeker destijdes niet op te merken. Het is vooral na de afscheiding der Zuidelijke gewesten dat het vervaardigen van calicots hier zijnen aanvang dagteekend, en wij voelen ons gedrongen te zeggen: toen, helaas! Ons van oudsher bestaande fabriekswezen door linnengaren verminderde en verdrongen werd. Het weven van calicots was spoedig aangeleerd, het gaf meerdere verdiensten, hoogere daggelden, den krachtigen jongeling of man werd daartoe niet vereischt en het meisje en den jongeling nog in de kinderjaren, waren daartoe te bezigen, terwijl het vervaardigd wordende stof meer dan vroeger het linnen tot lijfgebruik verdrong en wat om zoo te spreken leven ontvangen had, begaf zich achter den weefstoel om calicots te vervaardigen.

²³ Gelders Archief, blok 0039, *Gedeputeerde Staten 1814-1949*, inv.nr. 1328, Gemeenteverslagen Eibergen, 1851-1880.

Mogten wij nu aan dat meerder vertier bij die meerdere verdiensten hier vooruitgang, zedelijke verbetering gepaarde vinden, wij allen zouden ons over dat ontstane vertier, boven mate mogen verheugen, de keerzijde echter hiervan deden wij bij het hoofdstuk Armwezen reeds uitkomen en hoewel wij het met zich voerende schadelijke van dit veranderd fabriekwezen in alle deszelfs onderdeelen zouden kunnen opsommen, zoo menen wij zulks alhier niet te huis behoord en vervolgen met te zeggen, dat buiten de elders wonende fabrikanten, welke nog in deze gemeente daar fabriceren, wij thans reeds vijf diferente personen tellen, welke alhier calicots doen vervaardigen en deze gezamentlijk dat jaar hebben geleverd 41093 stukken, waarvan het betaalde weefloon, volgens eene gemiddelde rekening p.m. f. 20.000,-- bedraagd, zijnde hierbij niet met juistheid te voegen, het aantal wevers door welke alle die stukken zijn vervaardigd, en alzo ook dat zoo even genoemde weefloon hebben genoten. Een dezer fabrikanten [Bouquié, BtVw] heeft een daartoe opzettelijk ingerigt gebouw, alwaar ongeveer 200 wevers zoude kunnen geplaatst worden en werkzaam zijn, doch wier getal zich doorgaande van 70 tot 100 bedraagd. Buiten dat gebouw worden de stukken alom bij de wevers in huis vervaardigd en wij mogen hier niet verzwijgen de menigvuldige klagten welke ons telkens tevoren komen over de oneerlijkheid van veele wevers, welke gewetenloos genoeg zijn om den fabrikant de aan hen toevertrouwde katoenen pijpen tot inslag te onthouden en het middel toch kennen om door aanbrenging van meerdere vochtigheid de stukken dezelfde zwaarte te doen erlangen als ware al het daartoe bespaarde katoen er in verwerkt. Zulks ontnemt den fabrikant een groot gedeelte zijner winst en is reden deren niet dat voordeel daarin vind, wat hem anders regtmatic zoude toekomen, terwijl het ontroofde door even slechte opkopers tegen eene verminderde prijs van het katoen wordt aangenomen en den opbrengst daarvan niet anders strekt dan tot verkwisting of onnuttig gebruik voor voor den ontroon of de zijne. Voor het overige is wederom eene merkbare vooruitgang in het fabriceren van die goederen dat jaar waar te nemen, daar volgens opgave der fabrikanten het door voorgaande jaar niet meer dan ruim 26.000 stukken werden vervaardigd.

Nog is alhier eene handkatoenspinnerij in werking, welke mede in een daartoe opzettelijk vervaardigd gebouw gedreven wordt en 10 tot 16 werklieden telt. Dit fabrikaat toont echter telken jare achteruitgang aan en wordt veroorzaakt door de elders en in de nabijheid in werking zijnde gelijke spinnerijen welke door stoom gedreven worden en waartegen de handspinnerijen niet langer kunnen concurreren en eerlang dreigen op te houden. Alsmede eene zeer geschikte linnen- en pellenbleekerij nabij de Berkel [Ten Cate, de latere KTV, BtVw]. De ligging dezer bleekerij bij het genot van het aldus genut wordende daarlangs vliedende helder Berkelwater, geeft aan dezelve geene geringe vermeerdering van waarde, zijnde door den eigenaar in het jaar tevoren tot spoedige drooging der gebleekte goederen, vooral in den winter, aldaar eene verbetering ingebracht door koperen pijpen, welke door de stoom verwarmd worden en zeer aan de verwachting voldoen.'

Wegen en verkeer

De bemoeienis van Bouquié met de ontsluiting van Eibergen en de regio wordt duidelijk in zijn Franstalige memorie 'sur l'établissement d'une route entre Haaksbergen et Groenlo par Eibergen' aan Gedeputeerde Staten van Gelderland van 5 juli 1848. De wegen in het grootste deel van Gelderland en Overijssel, schreef Bouquié, waren zandwegen die aansloten op de rijkswegen. Het gehele gewest was opgesloten in een netwerk van minderwaardige wegen, waardoor de regio moeilijk bereikbaar was en zich daarom in een isolement bevond. De grote grintwegen van Overijssel naar Gelderland hielden op in Hengelo, Enschede en Goor.

Van daar naar Groenlo via Haaksbergen en Eibergen waren alleen maar zandwegen. Bouquié schetste een beeld van seizoenbepaalde ontoegankelijkheid. Vanaf Groenlo waren er weer verbindingen met Pruisen, zoals Duitsland toen nog werd genoemd. Hij vervolgde met een schets over het ontstaan van de textielfabricage in de Overijssel en Gelderland na de afscheiding van België en het isolement van delen van Twente en Oost-Gelderland door het ontbreken van goede verkeerswegen voor het vervoer van de textielproducten. De nota was een pleidooi voor subsidiëring door de Provincie van de door Bouquié zo belangrijk geachte grintweg tussen Haaksbergen via Eibergen naar Groenlo. Het zou nog enige jaren duren, maar die weg kwam er.

De infrastructuur vóór 1837

Voor Eibergen en veel andere plaatsen in Oost-Gelderland en Twente gold dat er nauwelijks goede verbindingen waren. De dichtstbijzijnde grintweg was de weg Zutphen-Groenlo-Winterswijk. Het binnenland bestond uit zandwegen en ongebaande wegen. *‘Vóór de markenverdeling’*, aldus H.A. Huender,²⁴ *‘vond men in het woeste veld nergens geregelde wegen. Zoodra men buiten de gecultiveerde gronden kwam, zocht ieder op goed geluk begaanbaar terrein in de richting waar men heen wilde en moest men een beek of een riviertje passeeren, dan waren er hier en daar doorwaadbare plaatsen voor paard en wagen en een vonder voor voetgangers’*.

De handels- of hessenwegen liepen van oost naar west, min of meer parallel aan de riviertjes. Hoewel Eibergen direct aan de Berkel lag, had het stadje tot 1837 geen vaste oeververbinding met de noordelijke oever. De enige bruggen in de nabijheid waren de Stokkersbrug in Olden Eibergen, die oude papieren heeft, en de brug bij de stuw bij de Mallemsse Molen, maar die was bij hoog water in het Berkeldal niet bereikbaar. Voetgangers en marskramers konden gebruik maken van het zogenaamde hoge vonder over de Berkel ten noorden van het dorp ter hoogte van de latere Berkelbrug. Dit vonder was eigendom van en werd onderhouden door de mark van Mallem. Hoewel het vonder in het markeboek van Mallem pas in 1728 voor het eerst genoemd wordt, moet het al veel ouder zijn. De boerderijnaam Vunderink kan daarop wijzen. In 1728 waren al reparaties nodig van het vonder. Op het kadastraal minuutplan van 1828 is het vonder te vinden, zij het wat vaag. Uit de jaren '30 van de negentiende eeuw dateren enkele schetsen, waarop het vonder nog te zien is. De eerste dateert uit 1834 en was een schets ten behoeve van een plan om een dijkje vanuit Eibergen naar het 'Hoge Vonder' aan te leggen, waarover ik al eerder schreef (blz. 7).

Naar de kant van Haaksbergen was er een voorde, een doorwaadbare plaats, maar ook de weg er naar toe. In het dorp herinnert de naam 'Hondevoort' er nog aan.²⁵ Deze loopt nu vanaf garage Grooters aan de oostzijde van de N18 naar *'t Spinstukke, de oude naam van 't laatste gedeelte bij de Molenweg'*, zoals Hendrik Odink meedeelt.²⁶ *'De eigenlijke*

²⁴ H.A. Huender, *Eibergen voorheen en thans* (Lochem 1928), blz. 54-55

²⁵ Hendrik Odink, 'Toen Eibergen nog geen brug had', in: idem, *Land en volk van de Achterhoek* (Enschede 1971), blz. 24 en 25, noteerde over deze naam het volgende verhaal: 'Een oude vrouw van bij de tachtig gaf ons in 1920 deze oplossing: 'A-we as kind ere 's aovends aover de straote leepen, dan sprong bie 'n domeneer oet de gruppe altied ne groten hond, leep eavenwiedig met oew met, dee nooit wat en was dan inens in 'n Hondevoort weg. Doar heel hie zich op. Mooder zea altied, dat 't 'n duvel was'.

²⁶ Odink, 'Toen Eibergen nog geen brug had', a.w., blz. 24.

Hondevoort, later de Oude Hondevoort genaamd, liep van 't dorp langs de Polgotte of Rammelsbeek tot de Berkel bij de Schephorst, waar nu de Joodse begraafplaats is.'

De Polgotte of Pollegotte is het gedeelte waar de Simmelinkgoot (een nu geheel verdwenen watergang, die min of meer gedeeltelijk parallel liep aan de huidige Wilhelmweg en Haaksbergseweg) samenvloeiende met de Ramsbeek. Over de monding van deze beek in de Berkel lag een brug, de Polbrug genaamd (zie kaartuitsnede van 1834). Of deze dezelfde is als de door Hendrik Odink genoemde 'Hondevoortsbrugge' durf ik niet met zekerheid te zeggen, maar lijkt wel aannemelijk, als men de situatietekening van 1838 bekijkt. Odink:

'Voor 1837 ging alle verkeer van de kant van Haaksbergen over deze Hondevoort. 't Laagste gedeelte had een brug, die we in 1773 genoemd vinden, de z.g.n. Hondevoortsbrugge. Maar de gemeenschap van de beide Berkeloevers was tot 1837 door een brug nog nimmer tot stand gekomen. Tot zolang ging 't verkeer met voertuigen enz. 'duur de bekke' op de Mallummerhaar aan, en zo als we reeds opmerkten, langs "n Jöddenbulten". Dus door de voorde, d.w.z. bij normale waterstand.'

Over de naam 'de Pol' is ook nog wel het een en ander te vertellen. Aan de huidige Haaksbergseweg, vlak voor de Berkelbrug in Eibergen, staat een huis dat die naam draagt. De oorspronkelijke Pol lag echter ten oosten van de scherpe Berkelbocht bijna tegenover de huidige achterzijde van de (latere) fabriek van Bouquié, zoals blijkt uit de kaart van 1834 (zie blz. 7).

Detail uit het Veldnamenboek van Eibergen (2004), blz. 153, met de veldnamen 'de Pol' en de 'Kleine Pol'. Het historische perceel 'de Pol' is op deze veldnamenkaart te lokaliseren op het perceel rechts van de huidige N18, ten zuidoosten van de Berkelbrug.

In het *Veldnamenboek* van Eibergen komen de toponiemen 'de Pol' en 'de Kleine Pol' voor: twee (weide) percelen grenzend aan de Ramsbeek ter hoogte van het bruggetje over die beek in de Mallemse Molenweg, dus meer naar het zuidoosten toe. Dit is in tegenspraak met de hierboven weergegeven historische kaart. In het veldnamenboek heeft het historische perceel 'de Pol' geen naam meer. De 'Pol' als veldnaam komt vaker voor in de buurt van waterlopen. 'Pol' betekent drassige of natte grond, door drooglegging weideland geworden. Maar de naam kan ook duiden op een lichte verhoging in een vlakke omgeving.²⁷ De 'Polbrug' was de brug die toegang gaf tot het perceel 'den Pol'. De brug lag over de Ramsbeek. De benaming 'Pollegotte' kan betrekking hebben op het laatste deel van de Ramsbeek, na samenvloeiing met de Simmelinkgoot. Een andere optie is dat de naam betrekking heeft op een waterloop in het perceel 'den Pol'.

Van een doortrekking van de Ramsbeek onder de oude Hondevoort via de Harbersweide naar de Wehmermaat, zoals nu het geval is, was in 1837 nog geen sprake. Zowel het kadastraal minuutplan van 1828 (dat de oorspronkelijke, nog ongewijzigde, situatie

²⁷ Elisabeth Piirainen, *Flurnamen in Vreden*. Textband (Vreden 1984), blz. 321-322

weergeeft), als op de situatieschetsen van 1834 en 1838 is te zien dat het water van de Ramsbeek en Simmelinkgoot via de Pollegotte ten oosten van de Oude Hondevoort afgevoerd werd en onder de Polbrug door naar de Berkel werd geleid. Op de kaarten is te zien dat de oude weg langs de westkant van de Simmelinkgoot en de Pollegotte liep. Via een brug over de monding van laatstgenoemde goot en een stukje door de Mallemsse Molenmors kwam men aan de zuidoever van de Berkel en moest men door de voorde om de vrij steile noordelijke oever te bereiken. Daar ging hij als als zgn. holle weg' verder. Dat is goed te zien op de situatietekening van 1838. Hij liep tussen het terrein van de fabriek ten westen, en de Schephorst of 'Jöddenbulten', de Joodse begraafplaats, ten oosten. Ter hoogte van het voormalige diepvrieshuisje aan de huidige Rekkense Binnenweg kwam de weg daar op uit. Op de hoek Rekkense Binnenweg-Wievenveld stond tot medio 1956 'Huize Mallem', een wit gepleisterd huis, dat, naar Hendrik Odink meent, door professor J.G.S. van Breda in 1834-1835 gebouwd was. Achter dit huis was een leerlooierij gevestigd.²⁸ Via het Wievenveld in Mallem kwam de oude weg uit op de belangrijke oost-west verlopende hessenweg vanuit Duitsland naar Deventer. H.A. Huender beschreef deze hessenweg die van Oldenkotte over de Weustenes en de Mallerhaar (omgeving Bijenkamp) naar Neede liep, *'waar in den Ruwenhof in 1884 nog een oude Hessen-herberg te zien was, Meijershuis, waar de voerlui, die glas- en aardewerk vervoerden, konden overnachten.'*²⁹

Wanneer we nu inzoomen op het gebied waarin de latere Nieuwe Brug en de N18 liggen, dan zijn de volgende feiten belangrijk voor het begrijpen van de bouwgeschiedenis:

1. Het Berkeldal (of 'Berkelvallei', zoals het dal in de stukken rondom de aanleg ook regelmatig genoemd wordt), is hier op zijn smalst. De Mallemsse fabriek (Bouquié) staat op een zeer veilige hoogte en ook de oude kom van het dorp Eibergen lag relatief veilig. Nog meer geldt dat voor de nieuwbouwwijk 't Simmelink, maar niet voor de wijken 'Berkellanden' en de Molenmors, beide grofweg gelegen ten noorden van de huidige Oude Ramsbeek.
2. Het Berkeldal versmalt vanuit Rekken/Holterhoek tuitvormig naar bovengenoemd punt.
3. Juist ten oosten van de oude weg, maar ook van de later N18, vloeiden Ramsbeek (huidige Oude Ramsbeek) en Simmelinkgoot samen. Bij grote en langdurige regenval functioneerde de smalle doorgang in het Berkeldal bij Eibergen als een stuw, met overstromingen in Mallem, Holterhoek en Rekken tot gevolg. Het water uit beide beken passeerde de engte met fors geweld en stroomde over de weg. Dat is wat in december 1837 gebeurde, waarover later meer. Aan de westkant werd het dal weer wat breder, maar pas echt breed werd het weer ten westen van de vroegere KTV. Omdat dat gebied behoorlijk vlak was en het hoogteverschil klein, was het ook gevoelig voor overstromingen, zoals in december 1837. Die werden (bijna) funest voor de in dat jaar gereedgekomen nieuwe Berkelbrug, waarover de volgende keer.

²⁸ Hendrik Odink, 'Het Witte Huis te Mallum', in: idem, *Land en Volk van de Achterhoek*, blz. 286-289.

²⁹ Huender, Eibergen voorheen en thans, a.w., blz. 51-54